

שיעור כד

נטילת ארבעת המינים בשבת

(סוכה מא ע"א; מב ע"ב – מג ע"א)

פתיחה

- א. כשהיום הראשון חל בשבת, ושאר ימי החג שחלים בשבת
ב. מדוע לא נוטלים כיום ארבעת המינים בשבת?
1. בבלי: שמא יעבירונו, ולא הכל בקיאים ב"עיבורא דירחא"
2. ירושלמי: "ולקחתם לכם ביום הראשון... ושמחתם... שבעת ימים"
ג. רמב"ם: "ובמקדש לברו... בשבעת ימי החג... ואין שם מקדש להתלות בו"

פתיחה

כשיום טוב הראשון של סוכות חל בשבת נטלו ארבעת המינים בבית המקדש וגם בגבולין. בשאר ימי החג נטלו במקדש בלבד אך לא נטלו בשבת חול המועד.
המשניות העוסקות בנטילת ארבעת המינים בשבת מופיעות במסכת סוכה בשני פרקים שונים. במשנה (ג, יב-יד) הלכות הנוגעות לנטילת ארבעה מינים בשבת לאחר החורבן, ובמשנה (ד, א-ב, ד) הלכות הנוגעות לנטילת ארבעת המינים בשבת בזמן שבית המקדש קיים. באופן כללי המשניות שבשני הפרקים האחרונים של מסכת סוכה (פרקים ד-ה) עוסקות במצוות שקיימו בבית המקדש בחג הסוכות.
נעיינ תחילה באופן קיום מצוות ארבעת המינים בשבת בזמן המקדש ואחר כך באופן קיום המצווה לאחר החורבן, ובסוגיות שבבבלי ובירושלמי. לאחר העיון בתלמודים, נתמקד בהבנת הרמב"ם את ההלכות הקשורות לנטילת ארבעת המינים בשבת בזמן המקדש ולאחר החורבן.

א. כשהיום הראשון חל בשבת, ושאר ימי החג שחלים בשבת

במשנה בתחילת הפרק הרביעי (מב ע"ב) נאמר:

- לולב וערבה – ששה ושבעה; ההלל והשמחה – שמונה; סוכה וניסוך המים – שבעה; והחליל – חמשה וששה.

לולב שבעה כיצד? יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, לולב שבעה,
ושאר כל הימים ששה.¹

בזמן שבית המקדש היה קיים, כשהיום הראשון של החג חל בשבת היו נוטלים את ארבעת מינים במשך שבעה ימים. אם היום הראשון חל באחד מימות החול, היו נוטלים את ארבעת המינים במשך שישה ימים. לא נוטלים את ארבעת המינים בשבת. הלכה זו בנוגע לנטילת ארבעת המינים במקדש, נזכרה גם במשנה בפרק שלישי (מא ע"א):

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה, ובמדינה יום אחד.

הנחתנו שהמשניות בפרק השלישי עוסקות בתיאור נטילת ארבעת המינים בשבת לאחר החורבן, ואילו המשניות שבפרק הרביעי עוסקות בתיאור נטילת ארבעת המינים בבית המקדש מבוססת על דברי הגמרא (מג ע"א):

דתנן חדא "ביום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן להר הבית", ותנן אידך: "... לבית הכנסת". שמע מינה: כאן בזמן שבית המקדש קיים, כאן בזמן שאין בית המקדש קיים, שמע מינה.

אמנם לפי הסבר אחר בגמרא (מד ע"א) שתי קבוצות המשניות הללו עוסקות בזמן הבית:

דתנא חדא: "... כל העם מוליכים את לולביהם להר הבית", ותניא אידך: "... לבית הכנסת". ומתצינן: כאן בזמן שבית המקדש קיים, כאן בזמן שאין בית המקדש קיים. לא אידי ואידי בזמן שבית המקדש קיים, ולא קשיא: כאן במקדש, כאן בגבולין.

בהמשך משנתנו (מב ע"ב) מתואר אופן הנטילה של ארבעת המינים כשהיום הראשון של החג חל בשבת:

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת מוליכין את לולביהן להר הבית, והחזנין מקבלין מהן וסודרין אותן על גבי איצטבא, והזקנים מניחין את שלהן בלשכה. ומלמדין אותם לומר: כל מי שמגיע לולבי לידו - הרי הוא לו במתנה. למחר משכימין ובאין, והחזנין זורקין אותם לפניהם והן מחטפין

1 בתוספתא (שקלים ב, יד) נאמר: "אילו הן הממונין שהיו במקדש... בן דיפאי על הלולב". לא נאמר מה הוא עשה, אך הייתה התייחסות מיוחדת לשימוש בלולב במקדש.

ומכין איש את חברו. וכשראו בית דין שבאו לידי סכנה - התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו.²

המשניות שבפרק השלישי מתארות את אופן הנטילה של ארבעת המינים לאחר החורבן. ציינו לעיל את דברי המשנה המציינת מה היה "בראשונה" בזמן שבית המקדש היה קיים. בהמשך המשנה (מא ע"א) נאמר:

משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש.

במשנה אחר כך (מא ע"ב) נאמר בהקשר לנטילת ארבעה מינים בשבת לאחר החורבן:

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת. למחרת משכימין ובאין כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו, מפני שאמרו חכמים אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג כלולבו של חברו, ושאר ימות החג אדם יוצא ידי חובתו כלולבו של חברו. רבי יוסי אומר: יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים - פטור, מפני שהוציאו ברשות.

לאחר החורבן, כשיום טוב הראשון חל בשבת היו מביאים את הלולב בערב שבת לבית הכנסת, כי חכמים חששו שמא יטלטלו ויוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים או שיטלטלו ברשות הרבים. מכיוון שאי אפשר היה להבין בין הלולבים, בזמן הבית היו מלמדים את האנשים לומר שהם מקנים במתנה את ארבעת המינים למי שייקח את שלהם "מפני שאמרו חכמים אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג כלולבו של חברו". מעניין לציין שבזמן הבית ההדרגה הזו לא הועילה, והיו חוטפים ומכים איש את רעהו עד שלא הייתה ברירה והיה צורך לתקן שכל אחד ייטול את ארבעת המינים בביתו בשבת, ואילו לאחר החורבן כשהיו מביאים את ארבעת המינים

2 הרב זרחיה הלוי (בעל המאור, כא ע"א בדפי הרי"ף) כתב שמאחר ויש חובה ליטול לולב ביום הראשון בכל מקום, אין חובה מיוחדת ליטול לולב במקדש ביום הראשון, ולכן חכמים יכלו לתקן שבשל הסכנה כל אחד ייטול בביתו. כך הסבירו הרב יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות, ה, סי' קכה). הרב ישראל יעקב קנייבסקי (קהילות יעקב, סוכה סי' כח), הסביר שאין כוונת בעל המאור לומר שחובת המקדש שישמחו שם שבעה ימים, אלא שזו חובת גברא, שכל אחד מישראל שנמצא בירושלים חייב להיכנס למקדש כדי לקיים "ושמחתם לפני ה' שבעת ימים" ומי שלא עושה כן עובר על מצוות עשה מהתורה.

לבית הכנסת העניין היה מסודר ולא הגיעו למצב של אי סדר ואלימות, וממילא היו ממשיכים בנוהג שמביאים את ארבעת המינים לבית הכנסת בערב שבת.³

ר' יוסי אמר שמי ששכח שהיום שבת, והוציא לרשות הרבים, פטור מפני שהוציא ברשות מצווה.⁴ רש"י (מא ע"ב ד"ה שהוציאו ברשות) כתב: "ברשות מצוה, שהיה טרוד במצוה ומחשב ועסוק וממהר לעשותה, ומתוך כך טעה ושכח שהוא שבת, וקסבר ר' יוסי: טעה בדבר מצוה, ושגג בדבר כרת - פטור מקרבן".⁵ נראה להסביר

3 הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, ד, סי' סג) כתב שהיה ניתן להסביר שבתי הכנסת הללו היו בירושלים. בכמה מקורות מופיע מספר רב של בתי כנסת שהיו בירושלים (ירושלמי מגילה ד, א; כתובות יג, א; מדרש רבה איכה ב, ד; כתובות קה ע"א). אלא שהעדיפו ליתול את ארבעת המינים במקדש, ולכן בערב שבת היו מביאים למקדש. לאחר החורבן אכן הביאו לבית כנסת.

4 דברי ר' יוסי הללו נזכרו בירושלמי (שבת יט, ו; פסחים ו, ה; יבמות ח, א). כך לפיו הדין בנוגע למי שהוציא סכין מילה בשבת שהוא רשאי להשלים הפעולה, וכך בנוגע למי שהוציא לרשות הרבים מצה בשיעור גדול יותר ממה שהוא צריך. כמו כן הנוסח של המשנה בירושלמי שונה מהנוסח שבמשנה. במשנה נאמר: "...ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים". בירושלמי נאמר: "ושכח והוציא את הלולב ברשות הרבים". הרמב"ם (הל' שגגות ב, י) כתב: "המוציא את הלולב ביום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כדי לצאת בו והעבירו ארבע אמות ברשות הרבים בשוגג פטור, שהרי ברשות הוציא". לפי הרמב"ם, דברי ר' יוסי מתייחסים הן להוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים "המוציא", והן להעברה ברשות הרבים "והעבירו ארבע אמות ברשות הרבים". נראה שהרמב"ם חיבר את הנוסח של המשנה והנוסח בירושלמי, ולדבריו הוא יהיה פטור בשני המצבים כי הוא הוציא ברשות. כך העיר הערוך לנר (מב ע"א ד"ה בגמרא אבל דרך ביזיון לא) אם כי לא ציין שדברי הרמב"ם מבוססים גם על גרסת הירושלמי.

5 הר"ן (כ ע"א בדפי הרי"ף) הסביר כדברי רש"י והוסיף: "והך מתני' דוקא בזמן שבית המקדש קיים". גם על המשנה שאחר כך (ג, טו): "מקבלת אשה מיד בנה ומיד בעלה ומחזירתו למים בשבת רבי יהודה אומר בשבת מחזירין ביום טוב מוסיפין ובמועד מחליפין", כתב הר"ן (כ ע"ב בדפי הרי"ף): "פ"י ביום טוב ראשון בלבד ובזמן שהיה בית המקדש קיים היה לולב דוחה את השבת". ר' יוסי הוא ר' יוסי בן חלפתא שהיה מתלמידי האחרונים של ר' עקיבא (סנהדרין יד ע"א) וחי לאחר החורבן. לכאורה קשה להסביר שר' יוסי שחי לאחר החורבן יסביר הלכה שהייתה בזמן המקדש, מה גם שמקומה של המשנה הוא במשניות העוסקות בנטילת לולב בשבת לאחר החורבן, כשהיו מוליכים לבית הכנסת. אמנם הפטור המדובר הוא מקרבן, אך כך הוא בכל הפעמים בהן כתוב "פטור" במלאכות שבת. גם מהירושלמי (ג, יא) משמע שר' יוסי התייחס למצב שאחר החורבן. בירושלמי שם נאמר שבני בית המדרש סברו שלפי ר' יוסי סיבת הפטור היא מפני שמצוות עשה של לולב דוחה את מצוות לא תעשה של שבת (וכביאור דבריהם של בני בית המדרש, ראה: הראי"ה קוק, אגרות הראיה, ג, עמ' ס), והוא השיב להם: "אמר לון ר' יוסי: לא מן הדא, אלא מן הדא דאמר ר' אילא ותניי תמן כך היה המנהג בירושלים אדם הולך לבית הכנסת ולולבו בידו קורא את שמע ומתפלל ולולבו בידו. נכנס לבקר את החולה ולולבו בידו. לשאת את כפיו ולקרנות בתורה נותנו לחבירו. הניחו בארץ אסור לטלטלו". אנשי ירושלים חיבבו מאד את מצוות לולב, אך התיאור הוא שהיו הולכים עם ארבעת המינים לבית הכנסת, ומכך שנאמר: "הניחו בארץ אסור לטלטלו", משמע שהיה זה בשבת. לא נאמר שהיו הולכים עם ארבעת המינים לבית המקדש. בהמשך דברי התוספתא (שם ב, יא) מופיעים דברי ר' יוסי כך: "ר' יוסה אומר: יום

שהשכחה התחילה בכך שאותו אדם לא הביא בערב שבת את ארבעת המינים לבית הכנסת, ובשבת בבוקר כשהוא רצה לקיים את המצווה, מרוב טרדת המצווה הוא שכח שבשבת לא מטלטלים ארבעה מינים.

להלן סיכום המשניות העוסקות בנטילת לולב בשבת:

לזמן	בזמן שביית המקדש קיים (משנה ד, ב; ד, ד; גמ' מב ע"ב)	לאחר החורבן או בזמן המקדש בגבולין (משנה ג, יב-יד; גמ' מא ע"א-ע"ב)
הפעולה בערב שבת	מוליכין את לולביהן להר הבית, והחזנין מקבלין מהן וסודרין אותן על גבי איצטבא. והזקנים מניחין את שלהן בלשכה	כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת
התייחסות לצורך להביא בע"ש או נימוק לצורך להביא בע"ש	ומלמדין אותם לומר: כל מי שמגיע לולבי לידו - הרי הוא לו במתנה	מפני שאמרו חכמים אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג כלולכו של חבירו, ושאר ימות החג אדם יוצא ידי חובתו כלולכו של חבירו
תיאור מה קרה בשבת בבוקר	למחר משכימין ובאין, והחזנין זורקין אותם לפניהם והן מחטפין ומכין איש את חבירו	למחרת משכימין ובאין כל אחד ואחד מכיר את שלו ונטלו
בעקבות מה שקרה בשבת בבוקר	וכשראו בית דין שבאו לידי סכנה - התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו	

טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, כיון שיצא בו ידי חובתו אסור לטלטלו". הלכה זו לא סותרת את דבריו במשנה. זו הלכה נוספת שקשורה לארבעת המינים לאחר שנטלו אותם. אמנם את המשנה בנוגע למי ששכח והוציא היה ניתן להסביר שמדובר בזמן המקדש אך בגבולין, אך דברי ר' יוסי בירושלמי עוסקים במנהג אנשי ירושלים, ולא סביר שהיו מביאים את ארבעת המינים לבית הכנסת כשביית המקדש היה קיים. תיאור מנהגם של בני ירושלים מופיע בתוספתא (ב, י; גמרא מא ע"ב), בשמו של ר' אלעזר בר' צדוק שגם הוא חי לאחר החורבן (מד ע"א רש"י ד"ה דלא עבדינן), אם כי הוא סיפר במספר מקומות על מנהגם של אנשי ירושלים בזמן הבית (תוספתא מגילה ד, טו; פסחים קטז ע"א; בבא בתרא יד ע"א; מנחות מ ע"א, ועוד). אמנם לדברי ר' אלעזר בר' צדוק לא נאמר שהיה זה בשבת.

התיאור במשניות הוא רק בנוגע ליום טוב ראשון של חג שחל בשבת, אך כשאר הימים של החג הם בשבת, לא נוטלים את ארבעת המינים.⁶

ב. מדוע לא נוטלים כיום ארבעת המינים בשבת?

1. בבלי: שמא יעבירנו, ולא הכל בקיאים ב"עיבורא דירחא"

הגמ' (מב ע"ב - מג ע"א) שאלה: "אמאי? טלטול בעלמא הוא, ולידחי שבת?" מדוע לא דוחה מצוות לולב במקדש שהיא מן התורה כל שבעת הימים, גם את שבת חול המועד? תשובת הגמרא:

אמר רבה: גזרה שמא יטלנו בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דשופר, והיינו טעמא דמגילה.

רבה השיב שאכן מהתורה היה צריך ליטול ארבעת המינים בשבת חול המועד גם כן. אלא שחכמים גזרו שלא ליטול, שמא ייטול את ארבעת המינים בשבת בידו, וילך ברשות הרבים למי שהוא בקי ויודע, כדי ללמוד ממנו את סדר הנענועים או הברכות. כנזכר לעיל, זו הייתה הסיבה בגללה היו מביאים את ארבעת המינים לבית המקדש או לבית הכנסת בערב שבת כשיום טוב הראשון חל בשבת, אך בשבת חול המועד מנעו זאת חכמים לגמרי מחשש שמא יעביר או יטלטל ארבע אמות ברשות הרבים.⁷ על כך שאלה הגמרא:

6 בתוספתא (ג, א) נאמר באופן כללי: "לולב דוחה את השבת בתחלתו וערבה בסופו". לא נאמר במפורש האם מדובר בזמן המקדש או לאחר החורבן, אך בשל החיבור עם מצוות ערבה שדוחה שבת במקדש, משמע שמדובר בנטילת ארבעת המינים במקדש שדוחה שבת. גם במדרש ההלכה (ספרא אמור פרשה יב פרק טז אות ג) נדרש על הפסוק: "ולקחתם לכם ביום הראשון" (ויקרא כג, מ): "ביום הראשון" ואפילו בשבת. "ביום הראשון" אין דוחים את השבת אלא על יום טוב הראשון בלבד". כך מופיע גם במדרש האגדה (ויקרא רבה, פרשת אמור, ל, ח). בגמרא (מג ע"א) נדרש: "ביום" - ואפילו בשבת. 'ראשון' - אפילו בגבולין. 'הראשון' - מלמד שאינו דוחה אלא יום טוב הראשון בלבד. אמר ר' יוחנן: 'ביום' ואפילו בשבת. מכדי, טלטול בעלמא הוא, איצטריך קרא למישרי טלטול? אמר רבא: לא נצרכא אלא למכשירי לולב, ואלבא דהאי תנא. דתניא: לולב וכל מכשירי דוחין את השבת, דברי רבי אליעזר. מאי טעמא דרבי אליעזר? אמר קרא 'ביום' - ואפילו בשבת". רש"י (ד"ה למכשירי לולב) כתב: "בא הכתוב ללמדך שמכשירי לולב דוחין את השבת, כלומר: תיקוניה, ואפילו לקוצצו מן המחובר ולאוגדו". דברי ר' אליעזר נזכרו בגמרא (שבת קלא ע"ב) ובירושלמי (שבת יט, א). מכאן שלולב דוחה את השבת כשיום טוב ראשון חל בשבת, הוא בהקשר למכשירי הלולב ועל פי ר' אליעזר בלבד.

7 רש"י ותוס' (מג ע"א ד"ה ויעבירנו) כתבו שהיה מקום לומר שיש חשש שיוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, אך שם החששות פחותים, מאחר שיש מצבים רבים בהם המוציא יעבור על איסור רבבן, בעוד שטלטול ארבע אמות ברשות הרבים הוא איסור מהתורה.

אי הכי, יום ראשון נמי!
 ראשון, הא תקינו ליה רבנן בביתו.
 התינח אחר תקנה, קודם תקנה מאי איכא למימר?
 אלא: ראשון דאיתיה מן התורה בגבולין לא גזרו בהו רבנן, הנך דליתנהו מן
 התורה בגבולין גזרו בהו רבנן.

אם כך מדוע ביום הראשון של החג שחל בשבת כן נטלו ארבעה מינים? בתחילה השיבה הגמרא שתיקנו שכל אחד יטול בביתו (מא ע"ב), ועל כך שאלה הגמרא, ומה היה לפני התקנה הזו? תשובת הגמרא שביום טוב הראשון, שיש בו מצוות לולב מן התורה גם בגבולין מחוץ למקדש, לא גזרו חכמים שלא לייטול בשבת, אבל בשאר ימי החג שאין חובה לייטול ארבעת המינים בגבולין אלא רק בבית המקדש, כיוון שהם ימים פחות חשובים מהיום הראשון, חכמים גזרו שלא לייטול ארבעת המינים בשבת במקדש, בשל החשש שמא ייטול בידו, וילך אצל מי שבקי על מנת ללמוד ממנו, ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים.

שאלה הגמרא: "אי הכי, האידנא נמי?" אם כן בזמן הזה לא נגזור שלא לייטול ביום טוב ראשון שחל בשבת מחמת חשיבותו. שהרי ביום הראשון לולב ניטל מן התורה אפילו בגבולין? הגמרא דנה בדבר והסיקה שכיום לא נוטלים בבבל ארבעת המינים כשהיום הראשון חל בשבת מפני שהם אינם בקיאים מהו המועד שבית הדין קבע את החודש, וייתכן שעברו בית הדין בארץ ישראל את חודש אלול, ואז חל היום הראשון של יום טוב רק למחרת, ובשבת זו אין לקיים מצוות ארבעת המינים. כיוון ששבת אינו יום טוב ראשון בוודאות, גזרו חכמים על בני בבל שלא לייטול לולב בשבת, מחמת החשש שמא יעבירונו ברשות הרבים.

על פי תשובה זו היה מקום לומר שבני ארץ ישראל שיוודעים מתי חל החג ייטלו ארבעת המינים ביום הראשון כשחל בשבת, אך על פי מסקנת הגמרא בהמשך הסוגיה (מג ע"ב - מד ע"א), כיוון שבני בבל לא נוטלים ארבעת המינים בגבולין מחוץ לבית המקדש גם כשהיום הראשון של החג חל בשבת, כך הדין גם בנוגע לבני ארץ ישראל. הנמוק הוא כדברי רש"י (מד ע"א ד"ה דידהו): "שלא לעשות ישראל אגודות אגודות, ונראה כשתי תורות דלדידן לא דחי לולב שבת".

כאמור בגמרא, לדברי רבה החשש שמא יעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים, הוא גם הטעם לאסור תקיעת שופר כשראש השנה חל בשבת [רק היום הראשון יכול לחול בשבת] (ראש השנה כט ע"ב), והוא הטעם מדוע לא קוראים במגילת אסתר כשפורים [ט"ו באדר] חל בשבת (מגילה ד ע"ב). לתקוע בשופר וליטול ארבעת המינים אלו הן

מצוות מהתורה, והן מתבטלות כשראש השנה חל בשבת ואף כשהיום הראשון של סוכות חל בשבת, בשל חשש של חכמים שמא יהיה מי שיטלטל ויעבור על מלאכת הוצאה בשבת. קריאת מגילה היא תקנה של חכמים, וכשפורים חל בשבת המצווה לא מתבטלת, אלא מקדימים וקוראים מגילה ביום ששי. אמנם בנוגע למגילה, לדברי רב יוסף הסיכה מדוע לא קוראים מגילה בשבת ומקדימים את קריאתה ליום ששי, היא אחרת: "מפני שעיניהן של עניים נשואות במקרא מגילה" (מגילה שם). תוס' (שם ד"ה ורב יוסף) כתבו שרב יוסף מסכים עם רבה, אך אמר טעם נוסף.⁸ מי הם החכמים שגזרו גזירה זו, ובאיזו תקופה? במדרש (תנחומא, פרשת אמור סי' כא) נאמר:

"ולקחתם לכם ביום הראשון" (ויקרא כג, מ) ואפילו בשבת. אלא בזמן שבית המקדש קיים היו נוטלים, ועכשיו גזרו עליהם חכמי האחרונים שלא ליטול בשבת, שמא ילך אצל הבקי ללמוד ויעבירונו ד' אמות ברשות הרבים, וכן לענין שופר, וכן לענין מגילה.

מי הם "חכמי האחרונים"? הרב מנחם מנדל כשר (תורה שלמה, כרך יג, פרק יב, עמ' 149-155), ציין לדברי אחד מהראשונים – רבנו מנחם, שכתב שהגזירה נתקנה בזמן אנשי כנסת הגדולה. לפיו, ייתכן וגזירה זו קשורה לתקופת נחמיה בן חכליה שהיה מאנשי כנסת הגדולה (רמב"ם, הקדמה ליד החזקה). בתוספתא (שבת טז, א; ירושלמי שבת יז, א; שבת קכג ע"ב) נאמר שבימי נחמיה בן חכליה גזרו שלא להוציא בשבת כלים מסוימים, מאחר שהעם היה פרוץ בשמירת שבת, אסרו גם לטלטל בשבת שופר לולב ומגילה.⁹

2. ירושלמי: "ולקחתם לכם ביום הראשון... ושמחתם... שבעת ימים"

על דברי המשנה שצוינה לעיל: "בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא הלולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש", נאמר בירושלמי (סוכה ג, יא; ראש השנה ד, ג):

8 הרחבה בעניין זה בספרי: "קריאת מגילת אסתר במקדש", מועדי יהודה וישראל, עמ' 323-333.
9 אלא שגם על כך ניתן להעיר שאז גם לאחר שגזרו שלא לטלטל, משראו שהעם חוזר לדקדק בשמירת שבת, התירו לטלטל את רוב הדברים, ואם כן מדוע לא התירו לטלטל בשבת מחדש שופר, לולב ומגילה? מה עוד שהתוס' (בבא קמא צד ע"ב ד"ה בימי) כתבו שכשכתוב: 'בימי פלוני נשנית משנה זו', הכוונה שהגזירה היא רק לדורו של הגזור.

כתיב "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ). אית תניי תני בשמחת לולב הכתוב מדבר.

...חברייהא בעון קומי רבי יונה: היך מה דאת אמר "והקרבתם אשה לה' שבעת ימים" (ויקרא כג, ח) - אין שבעה בלא שבת, ודכוותה "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ) - אין שבעה בלא שבת. אמר לון: שנייא הוא דכתיב "ולקחתם לכם ביום הראשון" (שם מ) חלק הראשון מהן.

מעתה במקדש ידחה, בגבולין לא ידחה?

אמר רבי יונה: אילו הוה כתיב 'ולקחתם לפני ה' אלוקיכם' הייתי אומר כאן מיעט ובמקום אחר ריבה, אלא "ולקחתם לכם" מכל מקום, "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" בירושלם.

בני בית המדרש שאלו את ר' יונה, אמרת על הפסוק "והקרבתם אשה לה' שבעת ימים" העוסק במוספים של חג הפסח, שאין שבעה ימים בלא שבת, ואם מקריבים שבעה ימים ברציפות, מכאן שקרבנות דוחים את השבת. אם כן, כך גם צריך להיות בנוגע לארבעה מינים, שהרי בפסוק נאמר "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" ובכל שבעה ימים יש שבת, ומכאן שמצוות ארבעת המינים דוחה שבת, ומדוע רק היום הראשון דוחה שבת? ר' יונה השיב שיש הבדל. בלולב כתוב: "ולקחתם לכם ביום הראשון" (שם), והפסוק בא ללמד שהיום הראשון שונה משאר הימים בכך שנוטלים בו לולב בשבת ולא רק במקדש אלא גם בגבולין, וזאת מפני שנאמר "ולקחתם לכם". "לכם" משמעותו בכל מקום. אילו היה כתוב: "ולקחתם לפני ה' אלוקיכם", אזי היינו מפרשים שרק במקדש נוטלים בשבת. ע"פ הירושלמי גם בגבולין היו נוטלים ארבעת המינים כשהיום הראשון של החג היה חל בשבת. גם במדרש ההלכה (ספרא, אמור פרשה יב פרק טז אות ט) נדרש פסוק זה: "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים", ולא בגבולים כל שבעה".

בירושלמי (עירובין ג, ט) מסופר כך:

ר' אבהו אזל לאלכסנדריאה ואטעינן לולבין בשובתא. שמע רבי מימר: מן מי יכול להון רבי אבהו בכל שתא? ר' יוסי מישלח כתיב להון: אף על פי שכתבו לכם סדרי מועדות, אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש.

ר' אבהו הלך לאלכסנדריה, ואמר להם ליטול ארבעת המינים ביום טוב שחל להיות בשבת כי ביום הראשון חובה ליטול ארבעת המינים מהתורה. שמע רבי ואמר: הרי ר' אבהו לא יכול להיות איתם בכל שנה, והדבר עלול לגרום למכשול. ר' יוסי שלח לבני

אלכסנדריא מכתב וכתב להם, אף שיש לוח בידכם וידוע לכם זמני המועדות, אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש.

ע"פ הירושלמי בעירובין, הסיבה בגללה לא נוטלים ארבעת המינים מחוץ למקדש היא מפני שלא תמיד יודעים מתי קידשו את החודש וקבעו ראש השנה. החשש שמא יעבידנו ארבע אמות ברשות הרבים לא נזכר בירושלמי.

ג. רמב"ם: ובמקדש לבדו... בשבעת ימי החג... ואין שם מקדש להתלות בו

הרמב"ם (פירוש המשנה, סוכה ד, ב) כתב:

הלולב נטילתו חובה מן התורה ביום ראשון בכל העולם, ונטילתו כל שבעה חובה במקדש בלבד, לפי שזהו כונת הכתוב "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים".

כך כתב הרמב"ם גם בספר המצוות (מצוות עשה קסט). הרמב"ם (הל' לולב ז, יג-יט) פירט את הלכות נטילת ארבעת המינים, וחיבר בין האמור בכבלי ובירושלמי, בתוספת דגשים:

יג. מצות לולב להנטל ביום הראשון של חג בלבד, בכל מקום, ובכל זמן, ואפילו בשבת, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון" (ויקרא כג, מ), ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג שנאמר "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" (שם). חל יום השבת להיות בתוך ימי החג אינו ניטל בשבת, גזרה שמא יוליכנו בידו ארבע אמות ברשות הרבים, כמו שגזרו בשופר.

יד. ולמה לא גזרו גזרה זו ביום טוב הראשון? מפני שהוא מצוה מן התורה ואפילו בגבולין. נמצא שאין דינו ודין שאר הימים שוה, שבשאר ימי החג אין אדם חייב ליטול לולב אלא במקדש.

בהלכות הללו עסק הרמב"ם במה שקשור לנטילת ארבעת המינים בזמן המקדש, כשהיום הראשון חל בשבת, וכשיום אחר מימות החג חל בשבת. בפתיחת ההלכות כתב הרמב"ם שהן נוהגות "בכל מקום" היינו במקדש, בארץ ישראל ובחוץ לארץ. "ובכל זמן" - בזמן המקדש ולאחר החורבן, "ואפילו בשבת" - כשהיום הראשון חל בשבת, מחוץ למקדש מקיימים את מצוות "ולקחתם לכם ביום הראשון", ובמקדש

מקיימים את מצוות "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים". כך הסביר הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, ד, סי' סג):

דמסתבר בפשיטות שלבד המצוה דביום הראשון שאיכא גם בגבולין, איכא במקדש עוד מצוה דנטילת השבעה ימים מקרא ד"ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", שחלה גם על יום הראשון. ולא שהוא רק הוספה ליטול במקדש עוד ששה ימים, אלא שהוא מצוה חדשה שנצטוו אלו הנמצאים במקדש לשמוח עם נטילת ד' המינים מדין שמחה בהם, כל השבעה ימים. שממילא גם יום הראשון הוא בכלל מצוה זו. ...ובנטילה אחת כשהוא במקדש ביום הראשון, יצא גם מצוה דנטילת לולב שלא מצד השמחה, וגם מצוה זו השניה.¹⁰

לפי הרב פיינשטיין, ביום הראשון מחוץ למקדש מקיימים את מצוות "ולקחתם לכם", ובמקדש מקיימים גם את מצוות "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם". כך הוא גם כשהיום הראשון חל בשבת. הרמב"ם הדגיש את מעמדו המיוחד של היום הראשון לעומת הימים האחרים "שאינן דינו ודין שאר הימים שוה".

בהמשך ההלכה כתב הרמב"ם שאם "חל יום השבת להיות בתוך ימי החג אינו ניטל בשבת, גזרה שמא יוליכנו בידו ארבע אמות ברשות הרבים". כוונת הרמב"ם לאפשרות של נטילת ארבעת המינים במקדש בלבד, שהרי רק במקדש נטלו שבעה ימים. הרמב"ם נימק מדוע לא נוטלים ארבעת המינים במקדש בשבת חול המועד על פי דברי רבה שבבבלי, שמא יעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים.

בהמשך הפרק כתב הרמב"ם בנוגע לנטילת ארבעת המינים לאחר החורבן:

טו. משחרב בית המקדש התקינו שיהיה לולב ניטל בכל מקום כל שבעת ימי החג זכר למקדש...

כאן כתב הרמב"ם על תקנת רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן, ליטול ארבעת המינים במשך כל ימי החג זכר למקדש. בשתי ההלכות הבאות עסק הרמב"ם בנטילת ארבעת המינים לאחר החורבן ביום הראשון שחל בשבת. בתחילת דבריו (הלכה טז) הוא חזר להסביר מה היה בזמן המקדש, ואחר כך (הלכות יז-יח) הסביר מה הן ההשלכות בנוגע לנטילת ארבעת המינים בשבת לאחר החורבן:

10 הרב יעקב בצלאל זולטי ("מצות לולב בגבולין ובמקדש", משנת יעבץ, או"ח, סי' סח, סעיפים ב, ד), כתב שלפי הרמב"ם אלו הן שתי מצוות נפרדות. ועל כן מי שנטל ארבעת המינים מחוץ למקדש, כשיגיע למקדש יצטרך ליטול שוב.

טז. בזמן שבית המקדש קיים, היה לולב ניטל ביום הראשון שחל להיות בשבת, וכן בשאר המקומות שידעו בודאי שיום זה הוא יום החג בארץ ישראל, אבל המקומות הרחוקים שלא היו יודעים בקביעת ראש חודש לא היו נוטלין הלולב מספק.¹¹

יז. ומשחרב בית המקדש אסרו חכמים ליטול את הלולב בשבת ביום הראשון, ואפילו בני ארץ ישראל שקדשו את החדש, מפני בני הגבולין הרחוקים שאינן יודעין בקביעת החדש, כדי שיהיו הכל שוין בדבר זה ולא יהיו אלו נוטלין בשבת ואלו אין נוטלין, הואיל וחיוב יום ראשון בכל מקום אחד הוא, ואין שם מקדש להתלות בו.

יח. ובזמן הזה שהכל עושין על החשבון, נשאר הדבר כמות שהיה שלא ינטל לולב בשבת כלל לא בגבולין ולא בארץ ישראל ואפילו ביום ראשון, ואף על פי שהכל יודעים בקביעת החדש. וכבר בארנו שעיקר האיסור בנטילת הלולב בשבת גזרה שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים.

בהלכה טז הסביר הרמב"ם שנטלו ארבעת המינים בשבת "בכל מקום... ואפילו בשבת" (לעיל הלכה ג), רק כאשר ידעו באותם מקומות מתי קידשו את חודש תשרי. במקומות שלא ידעו, לא נטלו ארבעת המינים בשבת. בהלכה יז כתב הרמב"ם שלאחר החורבן נוצר מצב כזה: בבית המקדש לא נוטלים כי הוא חרב, בני ארץ ישראל יכולים ליטול כי הם יודעים מתי קידשו את החודש, והרחוקים מארץ לא יכולים ליטול כי אינם יודעים מתי קבעו החודש. חכמים גזרו שבשום מקום לא ייטלו, ובהלכה יח כתב שגם כיום שידעו מתי ראש חודש על פי החשבון, בשום מקום לא נוטלים בשבת. הנימוק המרכזי הוא: "הואיל וחיוב יום ראשון בכל מקום אחד הוא, ואין שם מקדש להתלות בו". הכסף משנה (שם) הסביר את דברי הרמב"ם "ואין שם מקדש להתלות בו":

כלומר דכשבית המקדש קיים, מתוך שהיה לולב ניטל במקדש, כך היה ניטל בכל היכא דידעי בקיבועא דירחא, אבל כיון שאין בית המקדש קיים השוו חכמים מדותיהם בכל המקומות.

11 את המקומות הרחוקים הללו שעושים יומיים יום טוב מספק, הזכיר הרמב"ם (הלכות קידוש החודש ג, יא): "כל מקום שהיו השלוחין מגיעין היו עושין את המועדות יום טוב אחד ככתוב בתורה, ומקומות הרחוקים שאין השלוחים מגיעין אליהם היו עושין שני ימים מפני הספק לפי שאינם יודעים יום שקבעו בו בית דין ראש חודש איזה יום הוא".

נראה שהרמב"ם הסביר בכך גם מדוע כשהכול יודעים מתי קבעו את החודש, בכל זאת אין נוטלים ארבעת המינים בשבת. הרמב"ם בדבריו אלו החזיר אותנו למה שכתב בהלכה יג: "מצות לולב להנטל ביום הראשון של חג בלבד, בכל מקום, ובכל זמן, ואפילו בשבת". "בכל מקום" כולל גם את האפשרות לקיים את מצוות ארבעה מינים במקדש במשמעות הכפולה "ולקחתם לכם... ושמתם לפני ה' אלוקים". כשבית המקדש חרב "אין שם מקדש להתלות בו". אם בבית המקדש לא נוטלים ארבעת המינים ביום הראשון כשחל בשבת כי הוא חרב, משום כך גזרו חכמים שבשום מקום לא ייטלו ארבעת המינים, גם אם "הכל יודעים בקביעת החודש". אמנם מהתורה יש ליטול ארבעת המינים ביום הראשון שחל בשבת "בכל זמן", אך כאמור חכמים גזרו שאם אי אפשר ליטול בשבת "בכל מקום", ובהקשר זה במקום המרכזי בבית המקדש, בשום מקום לא ייטלו.

את הביטוי "אין שם מקדש להיתלות בו" ניתן אם כן להסביר בשני אופנים: "אין שם מקדש" - אין מקדש במקום בו צריך להיות המקדש, ולכן לא ניתן לממש את האפשרות לקיים המצווה "בכל מקום"; "אין שם" בתקופה הזו מקדש, ולכן לא ניתן לממש את האפשרות לקיים המצווה "בכל זמן".

רש"י (מד ע"א ד"ה דידהו) הסביר מדוע בני ארץ ישראל ובני חו"ל לא נוטלים בשבת: "שלא לעשות ישראל אגודות אגודות, ונראה כשתי תורות, דלדידן לא דחי לולב שבת". לפי הרמב"ם לא חשו חכמים שיהיו אגודות אגודות, כי כשהכול יודעים מתי נקבע החודש, ייטלו הכול בשבת, ולא יהיו אגודות אגודות. טעם האיסור לדבריו הוא שלא ייתכן שבמקום המרכזי - בבית המקדש לא נוטלים כי הוא חרב, ואילו מחוצה לו, בארץ ישראל ובחוץ לארץ נוטלים. אם אי אפשר לקיים מצוות "ושמתם לפני ה' אלוקים" של היום הראשון מבין שבעת הימים, אזי לא מקיימים גם את מצוות "ולקחתם לכם ביום הראשון" - מחוץ למקדש.¹²

12 הרב יעקב עטלינגר (ביכורי יעקב, סי' תרנח ס"ק א) חידש שעל פי הרמב"ם בזמן הזה יש ליטול ארבעת המינים בירושלים בכל ימי החג, מאחר שלפי הרמב"ם כל ירושלים נקראת "מקדש". "מי שנוטל לולב סביבות מקום המקדש, או אצל קברי בית דוד וקבר חולדה, גם בזמן הזה מקיים מצוות עשה דאורייתא כל ז' לפי מה שהוכחתי, וצריך להחמיר שם בכל החומרות של יום ראשון. ועכ"פ לא יטלו שם על דעת שמקיים מצוה דרבנן, שהרי להרמב"ם עובר בזה בכל תגרע כנ"ל, אלא יטלו בכוונת ספק אי דאורייתא אי דרבנן, כנלענ"ד. ובודאי חכמי ירושלים אין צריכים לי ולהוראתי, מ"מ הנלענ"ד כתבתי להלכה". הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (חדושי ר' מאיר שמחה, מג ע"א) חלק עליו וכתב שאם כדבריו מדוע תיקן רבן יוחנן בן זכאי ליטול שבעה ימים זכר למקדש הרי ניתן לקיים המצווה מדאורייתא? לפיו גם יהיה צורך לתקוע בשופר בשבת בירושלים? ומכל מקום כתב שבוודאי לפי הרמב"ם אין זה נכון, מאחר שהרמב"ם כתב שלאחר החורבן "אין מקדש להתלות בו" ומכאן שנטיילת ארבעת המינים בשבת בירושלים תלויה בקיומו

כאמור לעיל הרמב"ם שהזכיר את דרשות הפסוקים שבירושלמי, העניק משקל משמעותי לכך שבמקדש נוטלים ארבעת המינים בשבת, אך הזכיר גם את הסיבה שאמר רבה בכבלי, שלא נוטלים ארבעת המינים בשבת שמא יעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים. נראה שהרמב"ם הבין שדברי רבה הללו משלימים את התמונה, בנוגע לארבעת המינים, מה היה בזמן המקדש בארץ ובגבולין, ביום הראשון שחל בשבת ובימים האחרים, ומה לאחר החורבן בגבולין, ביום הראשון שחל בשבת ובימים האחרים.

של בית המקדש ולא מספיק קדושת המקום של הר הבית וירושלים. גם בהלכות הקודמות שציינו (הל' לולב ז, יג-יז) ציין הרמב"ם מספר פעמים את קיומו הפיזי של בית המקדש כתנאי לחובה ליטול ארבעת המינים ביום הראשון כשהוא חל בשבת. בדברי הביכורי יעקב והאור שמח עסקו רבים, ולא נחזור על הדברים.